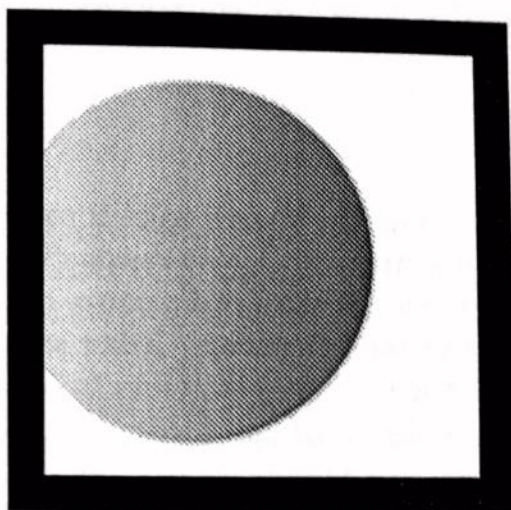

Treći program Radio Beograda
Broj 125-126, I-II/2005

UDK: 316.648:17

Originalni naučni rad

NIKOLA
MILOŠEVIĆ

filozofske pretpostavke manipulacije u postmodernom vremenu

Rezime

Autor govori o manipulaciji kao robi. Manipulacija je laž koja liči na istinu. Autor ukazuje na korene političke manipulacije polazeći od stava da je čovek biće uslovnih refleksa, biće predrasuda i da ga stoga možemo usmeravati po svojoj volji, polazeći od tvrdnje da je čovek po svojoj prirodi biće koje se rukovodi samo željom za priznanjem.

Ključne reči: *manipulacija, roba, teorije istine, korespondencija.*

Za početak jedna epizoda iz života dvojice šimpanza. Jedan se zvao Šerman, drugi Ostin. Šerman je dominantni mužjak, on je jači i veći od Ostina, ali je ipak našao način da njime ovlada. Šerman je doduše jak, ali plašljiv i veoma se boji mraka. Kad padne mrak i on pridrema, Ostin prilazi ogradi njihovog zajedničkog kaveza i počinje da grebe. A kad se Šerman probudi Ostin izviruje kroz kavez i gleda u pravcu tobož dolazeće opasnosti. Šerman onda počinje da drhti od straha i baca se u zagrljaj Ostinu.

Šimpanze su naši najbliži rođaci iz životinjskog sveta. Nije slučajno da nam je ni manje ni više zajedničko nego 98% DNK. I tako nam ta epizoda iz života ove dvojice šimpanza otkriva dva ključna načina da se ovlada sa svojim saplemenicima. Jedan je način sile. To je Šermanov način. Drugi način je Ostinov i to je ono što čini suštinu takozvane manipulacije.

Jedan mislilac je rekao da bi istina ako hoće da deluje uverljivije morala da se pomeša sa malo laži. Ne znam koliko je to tačno za istinu ali moglo bi se reći da je manipulacija laž pomešana sa malo istine, ili još preciznije laž koja liči na istinu, odnosno laž koju manipulisani prima kao istinu. Šerman zaista čuje grebanje, on zaista vidi nekog ko viri u pravcu neke navodno dolazeće opasnosti i to bi uslovno govoreći bila ona mera istine koja je pomešana sa lažima. Laž koja liči na istinu.

Evo sad jednog primera iz sveta ljudskih bića. Problem sa kojim se jedno vreme suočavao Ameriken Erlajz. Počeo je da opada broj putnika – pretežno poslovni ljudi muškog pola. Da bi rešili taj problem predstavnici pomenute kompanije angažuju izvesnog doktora Dihtera. Dihter je na čelu instituta za istraživanje motivacije i inače je doktor psihologije i neka vrsta Ostina u ljudskom obličju. On obavi izvestan broj analiza na temelju dubinske psihologije i šta ustanovi? Kod ovih putnika nije bio toliko po sredi kao što bi se na prvi pogled pomislilo strah od smrti, već strah od toga da će im žena reći ta budala je trebalo da putuje vozom. Kad je analiza doktora Dihtera ukazala na taj ključni problem preduzete su odgovarajuće mere po njegovom savetu i sačinjen je čitav niz reklamnih poruka s ciljem da se suprugama usadi u svest da ako njihovi muževi lete avionima brže će stići kući. A osim toga, zašto i one ne bi letele sa njima. Razume se, posle toga broj putnika muškog pola naglo se povećao.

Tako je manipulacija postala roba. Skoro kao paklo cigareta. Dode te u neko specijalizovano preduzeće za prodaju manipulacija i kažete: molim jednu manipulaciju. To razume se košta, ali ako ste bogat čovek možete da dobijete što god hoćete, samo poručite. A pošto je ljudski rod znatno savršenija pojava od majmuskog roda, tehnika manipulacije temelji se ne od juče i na nekim naučnim dostignućima. Već pomenuti institut za istraživanja manipulacije doktora Dihtera ustanovio je nizom istraživanja da postoje tri mentalna nivoa. Prvi je nivo svesti. Drugi je nivo našeg neodređenog saznanja o onom što nas stvarno pokreće. To su predrasude. I najzad, dolazi onaj treći, najdublji, onaj koga uopšte nismo svesni.

Šta sad radi naučnik koji bi da u praksi primeni taj nalaz. On se ne usredsređuje na svesnu ravan našeg mentalnog sklopa jer ona nije od-

lučujuća, već na onu drugu i treću. I priprema kako kaže doktor Dihter psihološku udicu. Potrošači manipulacija su neka vrsta ljudskih riba i stvar je samo u tome da procenite na koji mamac ćete ih najlakše uhvatiti.

Industrija manipulacije vrlo brzo je napredovala i došla do nekih saznanja koja su malo je reći zastrašujuća. Godine 1956. jedan london-ski list doneo je vest da su neki američki eksperti puštali reklame za vreme jedne bioskopske predstave u trajanju od samo nekoliko desetina sekundi. Reklamirali su jednu vrstu sladoleda. Pokazalo se, međutim, da i to deluje. Pokazalo se, naime, da se čak i u toj najdubljoj mentalnoj ravni može manipulacijom uticati na subjekte koji toga apsolutno nisu svesni.

Vest je prošla manje-više nezapaženo. Međutim, već osamdesetih godina 20. veka izvesni Vikar otvara ni manje ni više nego jednu kompaniju za projektovanje podsvesti. A neki Beker osniva agenciju za smišljanje podsvesnih poruka pomoću kojih se može delovati na ljudska bića. Primer: samoposluga u kojoj se mnogo krađe. Beker pomoću odgovarajućih aparata podešava da se samo za nekoliko desetina sekundi na podsvesnom nivou emituje poruka: ja sam pošten čovek, ja nisam lopov. Posle devet meseci broj krađa se smanjuje za 37%.

Međutim, to je, ako se tako može reći korisna strana ove tehnike manipulacije. Ali ima i ona druga na osnovu koje jedan američki analitičar tvrdi da je izgleda moguć svet nevidljive potajne diktature koji bi spolja poštovao norme demokratske vladavine. Pokazalo se, naime, da nauka koja se zove biokontrola može onaj strah sa kojim je manipulisaio Ostin da podešava tako da ga izaziva čak i kod onih životinja koje uopšte nemaju razloga da budu preplašene. Logično je onda bilo pretpostaviti da je tako nešto moguće i sa ljudskim bićima. Te iste 1956. godine kada su vršeni eksperimenti sa onom reklamom za sladoled došla je iz republikanskog izbornog štaba poruka izvesnog gospodina Pola da su kandidati na izborima roba koja se može prodavati isto onako kao što neki biznismen prodaje svoju robu. I tako su se sve one reklamne tehnike zasnovale na psihološkim analizama doktora Dihtera počele primenjivati i u političkom životu.

Jedini kandidat koji nije imao razumevanja za tu prodaju političke robe bio je Adlaj Stivenson, inteligentan, duhovit čovek koji je izjavio da mu se uopšte ne dopada da izbori budu nešto kao takmičenje za mis lepote. I ako je, rekao je Stivenson, došlo dotle da se politika prodaje onako kao što se prodaje hrana, onda je to velika uvreda za demokratske vrednosti.

Tim povodom jedno možda suvišno pitanje: kako je gospodin Stivenson prošao na izborima? Naravno, izgubio je.

Međutim, kad je reč o političkim manipulacijama u njihovom korišćenju postoji ipak neka kakva-takva ravnoteža u onim državama u kojima nema političkog monopola. Opet američki primer – dve zaraćene strane, demokratska i republikanska, zahvaljujući tome što nijedna ne može da se domogne pomenutog monopola nisu u stanju da one manipulativne tehnike sa njihovim najstrašnijim posledicama koriste tako da od njih načine neko univerzalno političko sredstvo.

Međutim, ako je tako u unutrašnjoj politici velikih sila u spoljnoj nije, i ta je činjenica poznata još od nekih najranijih vremena. Evo jednog primera iz antičkog doba. Demokratska Atina nije vodila demokratsku spoljnu politiku. Ona je svojim saveznicima određivala čak i količinu žitarica koje su mogli da dobiju a za velike sudske sporove građani savezničkih država morali su da odlaze ne pred svoje nego pred atinske sudove – praoblik Haškog suda, moglo bi se slobodno reći. Stvar je došla dotle da su stanovnici Rodosa, inače jedne demokratske države bili više skloni nekom persijskom despotu nego demokratskoj Atini.

Demokratija nije dar sa neba. Demokratija nije dar neke ljudske prirode izvorno podobne za taj način državnog upravljanja. Ona je posledica ravnoteže snaga. Tamo gde ta ravnoteža izostane, tu nema demokratije. To međutim važi i za spoljnu politiku onda kada njome dominira neka velika sila. Evo još jednog primera. Svi se sigurno sećaju one slike koja je obišla ceo svet – jedan mršavi izmoždjeni čovek stoji iza bodljikave žice a ispod toga piše da je to koncentracioni logor koji su Srbi upriličili u Bosni. Međutim, neka Nemica, supruga jednog novinara posmatrajući pažljivo tu fotografiju ustanovljuje da su žice, odnosno prečke zakucane tako da deluju naopako. Zainteresuje za to svog muža, izvesnog gospodina Dajhmana, i on ode na lice mesta. I šta ustanovi? Ustanovi da taj izmršaveli čovek nije nikakav zatvorenik već izbeglica i da je uslikan s one strane a ne unutar žice. I da to nije nikakav logor već pašnjak koji je samo ograđen žicom. Posle toga bilo je i demantija, ali demanti po pravilu ne vredi bogznašta ako uopšte nešto vredi.

To je i predočio izvesni Džems Hak, čelni čovek agencije Ruder Fin koja se bavi manipulacijama francuskom novinaru Žaku Merlinou. Merlino je doputovao kod gospodina Haka u Vašington da ga upita kako je izveo operaciju sa onom falsifikovanom slikom. Gospodin Hak mu onda poverava da je porudžbinu za tu manipulaciju dobio od Alije Izetbegovića. Međutim, naš najveći problem bio je, kaže, kako pridobiti

Jevreje za muslimansku stvar. Zna se naime kakve oni probleme imaju sa Palestincima i koliko bi bilo teško ubediti ih da su se palestinski jednovernici u Bosni svrstali na pravu stranu. I šta je onda smislio ovaj domišljati čovek na čelu agencije o kojoj je reč. Znamo, rekao je on da su Jevreji jako osetljivi na koncentracione logore i eto sad falsifikovane slike koja će tu njihovu osetljivost u ovom slučaju rasplamsati i opredeliti ih za islamsku stvar Alije Izetbegovića. I tako manipulacija uspeva. Srbi postaju jednaki sa nacistima.

Da ne bi bilo nikakvih nesporazuma valja reći da gospodin Hak ne mrzi Srbe. On ne mrzi nikog. I da mu je došao neko iz Beograda i dao više novca da neku takvu manipulaciju uradi u prilog srpskoj strani on bi to učinio bez promišljanja. Međutim, glavni problem je u tome što u spoljnoj politici velikih sila ne važe demokratska načela. I kad se neka veoma moćna država domogne čak i svetskog monopola kako se možete boriti protiv političke manipulacije iza koje stoji ta njena ogromna moć. Nikako.

A sad nešto o filozofskim pretpostavkama manipulacije u postmodernom vremenu. Doktor Dihter i njegovi prijatelji nisu bili skloni filozofskim artikulacijama. Jedino je izvesni profesor Miler u tom taboru manipulatora ponudio nekakvo filozofsko obrazloženje za tehniku o kojoj je reč. Čovek je rekao je on biće uslovnih refleksa, biće predrasuda i upravo zato ga možete usmeravati po svojoj volji ako za to nađete odgovarajući način.

Istini za volju bilo je u Americi i još uvek ima i nekih praktičnih ljudi koji su se povremeno upuštali u neke filozofske izlete. Najpoznatiji od njih je Dejl Karnegi, koji se proslavio knjigom *Psihologija uspeha*. U toj knjizi pripoveda on kako je došao do nekih velikih saznanja koja su mu donela lepu zaradu. Bilo je to na nekoj večeri u čast jednog slavnog pilota. Čovek koji sedi do karnegija citira „Hamleta“ i kaže da je to iz „Svetog pisma“. Karnegi ga upozorava na grešku, ali ovaj ostaje pri svome. Onda se Karnegi obraća jednom svom velikom prijatelju, inače šekspirologu koji takođe prisustvuje toj večeri s molbom da presudi u tom sporu. Međutim, šekspirolog ga gurne nogom ispod stola i kaže gospodin je u pravu, taj citat je iz „Svetog pisma“.

Posle toga Karnegi u čudu kaže, ti znaš da je to iz „Hamleta“, zašto si me demantovao? Šekspirolog odgovara kao iz topa – kako da ne, jeste iz „Hamleta“, peti čin, scena druga, ali slušaj dobro: to je svečana večera. Kviriš raspoloženje drugih gostiju i ostavljaš na njih rđav utisak a zavađaš se bez potrebe sa uticajnim čovekom koji uostalom nije ni tražio tvoje mišljenje.

Za Dejla Karnegija bila je to velika životna lekcija. Zaključio je on da se dokazivanjem nikad ništa ne može postići. I da je u tome tajna poslovnog uspeha. Nije bitno da li je nešto istinito ili nije. Da li je nešto iz „Hamleta“ ili iz „Svetog pisma“. Bitno je da postignete uspeh. A da biste ga postigli valja da počete od prave predstave o ljudskoj prirodi.

Na koga se tim povodom od američkih mislilaca poziva Dejl Karnegi da potvrdi ovaj svoj filozofski uvid. Poziva se na Djuija i Džemsa i na njihovo tvrđenje da je čovek biće koje se rukovodi samo željom za priznanjem. Narcisoidno biće drugim rečima. Zato dokazivanje nema nikakve svrhe jer se tako samo povređuje narcizam onog kome hoćete nešto da dokažete.

Čitava jedna plejada filozofa prethodila je ovakvom nekom shvatanju ljudske prirode. Tu je svakojako Niče sa svojom perspektivističkom koncepcijom istine kojom se praktično briše razlika između istine i laži. Tu su, dakako, i egzistencijalisti Sartrovog tipa koji eliminišu čak i sam pojam ljudske prirode i svojom koncepcijom apsolutne slobode otvaraju prostor totalnom subjektivizmu. Tu su i strukturalisti koji strukturu radikalno odvajaju od funkcije, a tu je i Mišel Fuko koji potkopava i onu poslednju čvrstu tačku Kantovu u borbi protiv Hjumovog relativizma.

Aristotel kaže za atomiste da su veliku monetu Elejaca atomisti raskovali u mnoštvo sitnih novčića. Tako je i Fuko veliku Kantovu epistemu razbio u čitav niz manjih epistema i time dodatno urušio status istine. Najzad epistemološki nihilizam postmodernista. On je samo tačka na kraju rečenice. U Australiji kad se posle duge zime vratite u vašu drvenu vikendicu i malo jače za sobom zalupite vrata kuća će se urušiti. Vikendica je od drveta i termiti su je iznutra već uveliko nagrizzli. Postmodernisti su samo malo jače zalupili vrata aksiološkog zdanja novih vremena koja su iznutra nagrizzli filozofski termiti i sve se sleglo u prah i pepeo.

Međutim, da bi se moglo relevantno suditi o bilo čemu neophodan je uvek i neki kontrolni primer. Nema ničeg novog pod Suncem. Fenomen manipulacije nije neki pronalazak ni predmodernog ni postmodernog doba. U novijim vremenima on je samo usavršen i doveden do svojih krajnjih konsekvenci. Jedan primer tome u prilog. Dvojica grčkih javnih delatnika reše da proteranog Pizistrata vrata u Atinu, ali ne raspolazu vojnom silom pomoću koje bi to učinili. Posluže se zato jednom manipulacijom. U jednoj atinskoj opštini živela je neka vrlo visoka, izuzetno lepa žena i oni tu ženu odenu u svečanu odeću u kakvu su se prema grčkim verovanjima odevale boginje, daju joj najskupocenije

dragulje i sa njom uđu u Atinu. Napred ide glasnik koji viče da boginja lično vraća Pizistrata i traži od atinskih građana da poštuju njenu volju. Atinjani u to poveruju i Pizistrat se bez ikakvih problema vrati tamo odakle su ga oterali.

Kao što je poznato za Grke između božanskog i zemaljskog sveta nije postojao neki dubok i nepremostiv jaz. Kad u *Ilijadi* neku boginju zgori strela ona će jauknuti kao što jauču i smrtni ljudi. Doduše deset hiljada puta jače ali ta razlika je samo kvantitativna a ne kvalitativna. Prema tome, da bi se još uvek sujeverni Grci uverili da je neka žena boginja nije bilo potrebe da se pribegava kvalitativnim razlikama odnosno iluzijama takvih razlika, dovoljno je bilo da se odabere ta izuzetno visoka neobično lepa žena odevena na način boginja i naročitim nakitom ukrašena.

Godinama potom tehnika manipulacije dobila je i svoj verbalni oblik i sa njom se kao mnogo godina kasnije u Americi i u Atini moglo lepo zarađivati. Iz jednog antičkog izveštaja razabiramo da je Gorgija sebi mogao dozvoliti da od prihoda koje je stekao prodajući svoju verbalnu veštinu mogao sebi dozvoliti da u Zevsovom hramu podigne sopstveni kip od samog zlata. Potreba da se retorika prodaje kao roba političala je pre svega usled toga što je u atinskom društvu veština manipulisanja postala takoreći jedini, a u svakom slučaju najbolji način da se ne samo branite na sudu jer advokatska profesija nije postojala, nego i da kako je Gorgije govorio ubedite članove gradskog veća, pa i samu Narodnu skupštinu, da su istina i pravda na vašoj strani i tako steknete uticajna zvanja u društvenom životu.

Ima kao što je poznato tri definicije istine. Jedna je ona stara dobra i prezrena teorija korespondencije, druga je istina kao koherencija a treća da između istine i onog što zovemo korisnim nema nikakve razlike kao što tvrde pristalice pragmatizma. Praktičari manipulacije koriste, premda to ne artikulišu, teoriju korespondencije. Za razliku od nekih filozofa oni stogo vode računa da za sebe razluče istinu od laži. Analiza doktora Dihtera za potrebe Ameriken erlajza nije imala za pretpostavku ni istinu kao koherenciju, a ni istinu u pragmatičkom smislu te reči već istinu kao korespondenciju. Nalaz ovog doktora odgovarao je dubinskom sloju psihe potencijalnih putnika Ameriken erlajza i zato je i mogao biti efikasan. Nije li onda iskustvo tehnike manipulacije podsticaj da razmislimo još jednom o definicijama istine i da se vratimo posle toliko vremena onoj već pomenutoj prezrenoj teoriji korespondencije.

Za kraj samo još jedan primer najnovije i najaktuelnije tehnike manipulacije. Za ono što se dogodilo u Srebrenici često se koristi reč

genocid. Čak i sudija Haškog suda Teodor Meron je tu svoju dijagnozu i pre presude postavio što je u najmanju ruku neobično. Teško je poverovati da bi se negde u Americi neko usudio da pre završetka kakvog sudskog procesa na nekom komemorativnom skupu izriče sudske presude.

I kod nas se može ne jednom čuti i pročitati da je to što se dogodilo u Srebrenici bio genocid. Tamo je, međutim, bio ratni zločin, veliki ratni zločin za svaku pravnu i moralnu osudu, ali genocid nije. Zašto? Sam termin dovoljno govori o tome. Nastao je od dve latinske reči – *gens* – rod, pleme, narod i *caedere* – ubijanje. Genocid je dakle uništavanje svekolikih pripadnika neke nacije ili neke etničke grupe – znači ne samo muškaraca nego i žena i dece. Međutim, u Srebrenici toga nije bilo budući da su žene i deca prethodno deportovani.

Neko bi se mogao zapitati kakve to veze ima sa teorijom korespondencije? Ima i te kako. Jedno poznato logičko pravilo kaže da definicija ne sme biti ni previše široka ni previše uska. U ovom slučaju definicija genocida proširena je preko njenih legitimnih granica tako što je u nju uključeno i ubijanje samo pripadnika muškog roda jedne nacije odnosno etničke grupe. A to i jeste ogrešenje o jedno od osnovnih logičkih pravila što počivaju na teoriji korespondencije.

Onaj ko ovo kazuje nema nikakvih iluzija o tome da sve ovo što je ovako rečeno o teoriji i praksi manipulacije može imati nekog efekta. Skoro je potpuno izvesno da to nijedno javno glasilo neće zabeležiti a već je sasvim izvesno da to neće doći do onih koji odlučuju o sudbini sveta. A sve i da dođe teško da bi svi ti toliko moćni ljudi za ovako nešto marili. Zato se ovo razmišljanje može razumeti i kao pogled sa obale mora. Stojite na morskoj obali i gledate kako talasi prolaze i odlaze.

NIKOLA MILOŠEVIĆ

The Philosophical Assumptions of Manipulation in Postmodern Time

Summary

The author treats manipulation as a commodity. The manipulation is a lie which resembles truth. The roots of political manipulation are confirmed in the proposition that man is a being of prejudice, wherefore it can be directed by our will, which is supported by the statement that man is by nature governed only by the wish for recognition.

Key words: *manipulation, commodity, theories of truth, corespondence.*